

MÜNECCİM BAŞI AHMED DEDE'NİN “ADAB-I MUTALAA” ADLI RİSALESİNİN TAHLİLİ

SÜLEYMAN HAYRİ BOLAY*

EVALUATION OF A TREATISE CALLED *ÂDÂB AL-MUTÂL'AH* (DISCUSSION ETHICS) BY THE CHIEF OTTOMAN ASTRONOMER AHMED DEDE

ABSTRACT

This paper is a first attempt to evaluate a manuscript by an Ottoman astronomer, thinker and historian lived during the reign of Suleyman the Magnificent. Known simply as Ahmed Dede because of his Mevlevi affiliation, Ahmad Lutfullah al-Mevlevi, left many Works behind. One of these works is on discussion ethics, or rather etiquette, consisting 28 folios. He begins his list of etiquette of discussion and rebuttal by explaining that God created the universe in such a manner that we are able to search for its secrets and understand its laws. Man is also given an intellect which is able to perceive this universe. Our senses receive impressions from the material universe and our intellect is able to convert these impressions into concepts by which we are able to convert these impressions into useful knowledge. Our intellect has certain rules to do this. These rules are studied in logic. Yet we still commit errors and our fellow human beings notice these errors. It is on this basis that discussion and rebuttal start between us. If however we do not have an ethics of discussion our refusal and rebuttal may turn into simple fight over words without reaching the truth. This treatise attempts to clarify this ethics and our paper is an attempt to analyze Ahmed Dede's points made in this regard and present a general evaluation of his book.

Keywords: Âdâb Al-Mutâl'ah, Müneccim başı Ahmed Dede, discourse ethics, science of discourse

* Department of Philosophy, Gazi University, Ankara, Turkey

shbolay@hotmail.com

Müneccim başı Ahmed Dede veya Ahmed bin Lütfullah el-Mevlevî, "Âdâb-ı Mütalaa" adlı 57 sayfalık risalesine kendisinden önceki âlimlerin bir tutumunu tenkid ederek başlar. Ona göre bu değerli insanlar, muhtelif konularda birçok eser telif ettiler; fakat onlar birçok tartışma kitabı yazmalarına rağmen,"Adâb-ı Mutalaa"yı ne andılar, ne de "Âdâb-ı Münâzara" gibi ilmî olarak bir mütalaa kitabı yazdılar. Hâlbuki mütalaa kuralları münakaşa kurallarından daha mühimdir. Çünkü talebeler tartışma yapabilmek için çok iyi bir mutâlaa da bulunmaları lâzımdır. Eğer bunu yapmazlarsa tartışma mücadele ve husumete dönüşür; bundan da mücadele ve pişmanlıktan başka bir çıkamaz Yazar, risalesini niçin yazdığı sorusuna böyle cevap veriyor ve risale yazmasını böyle temellendiriyor. Burada mütalaa âdâbını geçmişlerin eserlerinden almasını öğrencinin kendisine bırakalım denmesine el-Mevlevî, karşı çıkarak bunun münazara kurallarını da terk etmek mânâsına geleceğini söyler. (varak, 161 b)

Kitapta bir mukaddime(giriş), mütalaanın beş maksadı, bir sonuç bir de zeyl(ek) kısmı yer almaktadır. Girişte müellif "mütalaa"nın sözlük ve ıstılah (terim) mânâsı, tarifi ve gayesi üzerinde durur. Sözlükte mütalaa okumak, anlama nüfûz etmek gibi mânâlara gelir. Ama ıstılahta, yani Ahmed Dede'ye göre âlimlerin ekseriyetle anlayış geleneği açısından, kavramın elde edilmesi için tarif üzerinde kısaca düşünmek ve metinde ortaya konmuş bilinen lâfızların üzerinde durarak anlamlarına ulaşmak, etraflıca düşünerek metnin ortaya konulmasındaki maksadı kavramaktır.

Mutalaa ilmi nedir? Cevap: Bu, mutalaa kurallarından, şartlarından ve mevzuundan bahis eden ilimdir. Gayesi nedir? Mutalaa ilminin gayesi zihni, görünüşteki kusurlu ve hatalı hareketlerden, hakikatları ve anlamdaki incelikleri kaçırmaktan doğan mahrumiyetten korumaktır. Faydası nedir? Bu kurallarda gizlenen manaların çıkarılmasında ve korunmasında (müraat) ilerleme (terakki) kaydetmektir.

Hedefine gelince: müellif, hedefi mütali' yani kitabı anlamaya çalışan kimsenin mütalaa esnasında geçireceği dört basamak açısından inceler. Düşünürümüz, burada psikolojik bir unsurdan bahs ediyor ki bence çok mühimdir: O da ibarelerden mutalaayı yapan kimsenin "haz" duymasıdır. Çünkü kitabı anlamağa çalışmaktan zevk almayan kimse, kerhen bir şey yapamaz, yapsa da ondan hayır gelmez. Bir de yazar mütalaacının "nasib"inin yani payının ve "istidâd"ının bulunmasından bahs ediyor. Burada esas maksat, mütaliin ister taklit isterse tahkik seviyesinde olsun, bilfiil bir ilmi elde etmesidir. Bunun için şu dört basamaktan geçmek gerekir:

1. Tahsil, yani delile dayanmadan bir takım bilgileri ve malzemeleri edinmek;
2. Tahkik, kaynaklara inerek ve delillerini toplayarak okumak;
3. İstihzar, yani kaynağından bilimlerin esasları ve ilkelerine dair aldığı şeyleri tekrar ederek, sindirerek belli bir hazırlık seviyesine gelmek;
4. Tenmiye veya takviye yani birçok kaynağa müracaat ederek edindiklerini takviye etmek ve pekiştirmek. (v. 163 a)

Ahmed Dede, ilmî kemale/mükemmelliğe talip olan mütalaacının da üç basamağı yani başlangıç, orta ve bitiş (mübted, münteh ve mütevassıt) basamaklarını aşması gerektiğini söyler Başlangıçta olan bir talip, ibareler üzerinde düşünerek mütalaa ile çeşitli mânâlar çıkarmak imkânından mahrumdur. Çünkü o, henüz hocalarının ağzından bir takım şeyleri öğrenmek safhasındadır. Burada şu noktaya işaret etmekte fayda var: Osmanlıda eğitim hoca ile bire bir yapılırdı ve talip ilmi kitaptan evvel hocanın ağzından öğrenirdi. Bu bakımdan müellif burada aynı zamanda yetişecek âlim tipinin niteliklerini de belirtmiş oluyor. Ama bitiş noktasında olan talip ise eldeki metinlerden kolayca yeni anlamlar çıkarmak hususunda tam bir meleke/alışkanlık kazanmıştır. Orta basamakta olan talip ise mânâ çıkarma melekesini o da kazanmıştır, fakat mükemmel hale gelememiştir. Mutlak meleke, ruhta derinlik ve sağlamlık kazanarak ihtiyarî ve iradî olarak muhtelif uyarılar karşısında oradan kolayca mânâlar çıkarmaya yarayan bir niteliktir. İstihraç melekesi buna tabi olmakla beraber alet ilimlerini usûllerini sağlam bir şekilde edinmek, bunlarla ilgili malzemeleri/mühimmatı hazırlamak ve şu iki işi tamamlamaktır: Hüküm çıkarırken ruhun mutmain, mütemekkin/sağlamlık kazanmış, tereddütten uzak, sıkıntı çekmeden ve gerçekler dünyası ile mutabık kalmakta aynı hususlara dikkat etmesi. İkincisi ise, itminan, temekkün gibi bütün halleri, kullanılmakta olan bütün bilim dallarında gözetmek. Bununla da yetinmeyip durmadan mütalaada bulunarak bilimlerin kurallarına/âdâbına, şartlarına riayet etmek, çıkarılan anlamların bütün diğer sahalara tatbikine yönelmek; bunu da imkân bulursa kendi asrında, kendi beldesinde şifahî olarak, bulamazsa başka uygun şehirlere seyahat etmek suretiyle anlatması, sonra da bunları sınıflara ve çeşitli dallara göre düzene koyması gerekir.

Müellifimiz bu noktada mühim bir şey söylüyor: Talip anlam çıkarma işini bitirdikten ve hocaları melekesinin kemale erdiğini görünce, bu melekenin zamanla zihinlerin de farklılaşmasından dolayı zeki bir öğrencinin daha kısa bir zamanda bu kemale erdiğini fark ederler. Kavrayışı kuvvetli olmayan öğrenci ise daha uzun zamanda bu kemale ulaşır. Zihnin muhtevasının ve düşünüş şeklinin zamanla değişmekte oluşu, mütalaayı da ona göre

düzenlemeyi gerektirmektedir. Bilimler kesinlik/yakîn ve zan mertebelerinde farklıdır. Bu bakımda talibin her ilmi yakîn ve zan derecesinde bilmesi gerekir. Aksi takdirde bir ilmin sahasının genişliği nisbetinde delile ihtiyaç duyup duymadığını fark edemez. Kesinliğin en yüksek derecesi, düşünürümüze göre, hendese/geometridir.

İlimleri yakîne ve zanna dayanması itibariyle sıralayan ve adeta ilimler tasnifi sunan yazar, delillerinin kesinliği itibariyle evveliyat ve zaruriyat mertebesinde olan hendeseden sonra delillerini geometrinin öncüllerine veya önermelerine dayandıran hesap, mesaha ilmi, cebir, mukabele, düzlemsel astronomi, musıkî gelir. Geometrinin ve hesabın kolları/füru olarak telif edilmiş ilimler, fizik/hikmet-tabiiyye, sonra ilahiyat ve onundan da kelim ilim gelir. Sonra tabiat ilimlerine bağlı olarak tıp, yıldızlar ilmi/ilm- i nücüm ve benzerleri gelir. Sonra ilahiyat ilimlerinden fıkıh usulü, nahiv, sarf ve kelime türetme/iştikak gelir. Müellif yine çok önemli bir şeye daha işaret ediyor: İlahiyat ilmini zannın en yüksek mertebesi olarak gösteriyor. Bu anlayış Kant'ın saf akıl ve pratik akıl ayırımını hatırlatıyor. Aslında benzer bir anlayış, daha Osmanlı âlimi ve filozofu İbni Kemal'de de görülmektedir. Müellif bir de lengüistik/ilm-i lügatı ilim saymıyor; çünkü onun önermeleri ve iddiaları şahsî önermeler ve iddialardır. Hâlbuki ilim, ona göre, "külli önermelerden ibarettir." (v. 165 b)

I. MÜTALAADA DIKKAT EDİLECEK HUSUSLAR

Talip yahut mütalaacı çeşitli bilimlerin ilkeleri ve esasları ile donandıktan sonra mütalaaya başlarken neler yapması lâzımdır? Mütalaacı önce Allah'ı anacak, ona hamd edecek, O'ndan yardım dileycek ve sonra İslâm Peygamberine dua okuyacak,"Senin bizaie öğrettiğinden başka ilim yoktur, Seni bütün noksan sıfatlardan beri kılarım" ayetini okuyacak, sonra kalbini Allah'ın nurlandırması için bildiği ve faydalı olduğuna inandığı duaları okuyacak. Sonra bir sanat/fenle ilgili bir kitap okuyacaksa evvela tarifine dayanarak bu fenni tasavvur edecek ki kendisinde o fennin icmalî yani özet halinde bir bilgisi hâsıl olsun. Sonra bu fennin konusunu tasavvur edecek ki hedefini diğer bilimlerden ayırabilsin, gayesini tasavvur etsin ki o fenni elde etmek hususunda şevki artsın. Müellif bir talibin okuyacağı kitap ve konu üzerinde şuur kazanmış olmasını (meş'ur) da şart koşar. Mesela maddenin mahiyeti ve kaynağını isbat için çalışacaksa heyulanın cevherliği, bunun hariçte mevcudiyetinin isbatı ve diğer bir cevherle birleşerek bileşik bir oluşu hakkında filozofların iddialarını özet olarak bilirse, ayrıntılarıyla birlikte onun hakikatini araştırarak öğrenmek hususunda heveslensin.

Bundan sonra tafsilatlı olarak konuyu mütalaaya başlar, ibarelerde yanlışlar varsa onları tashih eder. Kitabın müfredatını/fihristini, işlenmiş konuları/mürekkebatını tek tek gözden geçirir, dilsel konularını ve anlamları cihetinden ele alarak dilbilimde meleke kazanır. Bu hususta dil bakımından hata olmadığından emin olmalıdır, böylelikle ibarenin sözlük mânâları ile istılah/terim mânâları arasındaki münasebetlerinin ve bunların çeşitli şekillerinin farkına varır, bunları bilmesi, mümkündür ki zihin kuvvetinin mertebeleri, güvenliği, ruhun meseleleri çıkarmak ve çözmek açısından hatırdan geçmeyen ve umulmadık faydaları ortaya çıkarır. Kelimelerin şekilleri arasındaki benzerlikler ve karışmalar/iltibas bakımından hatadan emin olmalı, fiil çekimlerinde ve kipliklerindeki yöntem açısından da konuları tek tek ele alınmalıdır. Arapça kelimelerdeki ilave harflerle, aslî harfleri ayırmalı, ziyade harflere dayanarak ince anlamlar ve bunlar arasındaki münasebetleri keşfetmeli, bu hususlardaki hatalardan emin olduktan sonra konuları bu sefer ilgili ilimlerin ibareleri ve lâfızları bakımından esasını teşkil eden vad' cihetinden incelenir. Bu suretle külliyi cüz'iden, geneli özelden, ferdî olanı müşterekten, sözlük anlamını terimden, terim ve hakikati mecazdan ayırma gücünü elde eder. vad'ın türlerini ayırır, her kelimeye bu vad'ın türlerini tatbik eder, böylece yeni anlamalar keşfeder, nahiv açısından, bileşik kelimeleri parçalarından ayırarak inceler. Nahiv ilminde güç kazanır, böylelikle kötü teliften dolayı doğacak güçlükleri çözer. İnce anlamlı çeşitli nükteler kendisine açılır, ibare halin gerektirmesine (muktedal hal) göre, özel durumlar cihetinden sözün zahirine ve batınına uygun düşer; bu özel durumlar, ibarenin tertibi, takdimi, tehiri, tarif ve nekrelikle tavsifinden ortaya çıkan anlamlar cihetiyle bu anlamların mahiyetlerinin gerektirdiği hallerdir. Daha sonra talip, metni belağat ve meani ilmi açısından inceler, tefsirin inceliklerine ve Kur'an'ın hakikatlerinin bilgisine ulaşır. Dolayısıyla zor/vahşi anlamların avına çıkabilecek duruma gelir. Bunları ihmal ederse sözün geçmiş, hal ve gelecek ile olan münasebetini bilemediği gibi, meramına da ulaşamaz. Hatta bu münasebetler dayanan ince/dakik mânâları çıkarmaya muktedir olamaz.

Daha sonra mütalaacı, beyan ilminin yani bu metinde benzetmeler, istiareler, kinayeler ve mecazın sair kısımları bakımından güzellikleri(letaif)ni arar ve bulur, ibaredeki terkiât ve ferdî, aslî ve fer'î, mutabık veya *tazminî ve iltizamî* mânâları da çıkardıktan sonra ma'kulat-ı saniye açısından mülâhaza eder. Müellif, bu son kavramı açıklar: Bu, mantık ilmidir. Çünkü o, bilinenden bilinmeyi çıkarır. Kavlı-şarihini lafzî, ismî, hakikî yahut hadd-i tam veya nâkis, resm-i tam veya nâkis, cins, fasıl, araz, hassa gibi mantığın temel kavramları açısından inceler. Sözün ihbarî veya inşâî mi olduğu, tümevarım mı tümdengelim mi, önermelerin şekilleri yani basit mi mürekkep mi, haki mi zihni mi, haricî mi, hamlî şartî mi hâsılı önermelerin her çeşidi

açısından sonra kıyas çeşitleri, istikra, temsil (analoji), istihsan ve istishab bakımından metin incelenmelidir. Sonra verilen misalleri niçin verdiğini, bunların gerçeğe uyup uymadığını, bütün öncüllerin tam olarak zikr edilip edilmediğini bir bir gözden geçirmelidir.

Müellif mantığa neden bu kadar önem veriyor? Çünkü ona göre mantık ilminde meleke yani güç kazanmak, doğru fikri yanlışından, geçerli olanı geçersizden ayırma imkânına kavuşmaktır. Mantık ilmi "*mizan'ül-ukûl ve'l-ulûm*" (akılların ve ilimlerin terazisi) olup, fikrini ve nazarını bu teraziye vurmeyen kişi hüsrana uğrayıp kıyas yapamaz, zihnini ve aklını mantık ile süslemeyen ve kuvvetlendirmeyen kimse, fikirlerinde ve derin düşüncelerinde (nazar) mahcup olur, hızlana uğrar. Mantık zihinlerin kuvvetlendiricisi/mukavimidir, nitekim nahiv ilmi de lisanın mukavimidir. Düşünürümüz nazarında iki şerefli ilim olan mantık ve nahiv, talebeyi düzene sokmakta ve kemale ulaştırmakta ebeveyn makamındadır. (v. 170 b)

Müellifimiz mantığa karşı çıkanlara şiddetle karşı çıkar ve mantık öğrenmeyi sapıklık sananların cehaletini ve katı taassubunu ortaya koyduğunu söyler. Gazzalî'ye dayanarak akli olan herkesin mantık öğrenmesi gerektiğini ileri sürer. Çünkü der, âlemin hadis olduğu, bunun delilleri, sonra evrenin değişime uğraması gibi her şey mantıkla bilinir.

Eğer mütalaacı, çalıştığı bahsin özetini çıkarmada güçlük çekerse, bunun birkaç sebebi olabilir. İbareyi güzelleştirmede lafzî kusur olabilir, maksada uygun manaları tayin ederken lafızların (sözlerin) yazılmasında, telifde hataların bulunması ve telifin kötü olmasından dolayı ibarenin aslında düğümlenmiş olması gibi bir takım sebepler anlamayı zorlaştırdığı için hülasyı zorlaştırır. Talibin bu zorlukları aşması lâzımdır. Bunun için de zorluğun kaynağına inmesi icab eder.

II. ZİHİN VE BASİTLİK İLKESİ

Ahmed Dede neden bunun üzerinde duruyor? Çünkü ona göre zihin, bu çeşitlilik ve karışıklık karşısında zihin bulanıklığı olur, zihin karma karışık olur (teşevvüş); zihin bu kadar karışma/tedahül, çokluk karşısında derin düşünme (nazar) kesintiye uğrar. Yazarımız burada Batı felsefesinde ve biliminde de temelde olan bir ilkeyi öne sürüyor: Basitlik ilkesi. Çünkü o, zihnin basit olduğunu ve çokluktan nefret ettiğini söyler ki çok doğru bir anlayıştır. Eğer zihin, karışık ve düzensiz bir çoklukla karşılaşır onu vahdet cihetinden zabtettikten sonra idrak eder. Sebebini de mantıkçılar nezdinde birlik şeklinde düzenlenmiş basit tek bir hüküm olarak kabul eder. Bu makul tertip üzere yapılan basitleştirme sayesinde zihin aslı ayrıntıdan /

fer', her iddiayı delilleriyle beraber diğer davalardan temyiz eder; dolayısıyla idrak edilen şeyin zihne yerleşmesi ve zihnin istikrarı sağlanmış olur. (v. 171 b)

İlim de zaten zihin kuvvetli himmet ve gayret yüksek olursa elde edilir. Yalnız zihne takatinin üstünde fazla yükleme (teklif ve tekellüf) yapmamalıdır. Çünkü o takdirde kemale ermeden zihne yorgunluk/kelal ve usanç/melal arız olur. (v. 174 b ve 175 a) Burada düşünürün aradığı hususlardan birisi zihin ile gerçeklik ve manalar arasındaki mutabakattır. Bir de düşünce için lüzumlu malzemelerin bazıları açık, bazıları da kapalı ve muğlak olursa zihin bunları birleştirmekte arada kalır ve hüküm ve mana çıkarmakta zaaf gösterir, zekâ da aynı zaafa uğrar. Talip zeki olup tenkide muktedir olsa bile kemale ulaşmanın peşinde koşmaktan geri kalmaması lazım. Aslında zihin, Ahmed Dede nazarında, edindiği şeyleri açılığa kavuşturma alışkanlığındadır. Şayet zihin fazla hızlı çalıştırılırsa o zaman da hazırlıklarını düzene koymakta ve bir kısmını diğerlerinden ayırmakta aciz kalır. Bunun yanında mütalaacı, bir meseleyi halletmeden ve onda tatmin edici bir netice almadan acele eder de başka meselelere, başka bölümlere veya başka bilim dallarına geçerse sonu yine mahrumiyet olur. Bu bakımdan Ahmed Dede, aceleden uzak sabır ve teenni ile hareket etmesini istiyor. Bir de halktan alkış almak veya ikbal için tribünlere oynamanın da hedefe ulaşmaktan ve mükemmel olmaktan alıkoyacağı, emeğinin de abese ve sapıklığa götüreceği hususunda mütalaacıyı uyarıyor. (v. 184 b)

Bu çerçevede talibin ibarelerin mânâsını anlamadan ezberlememesini, eğer böyle ezberlerse budalalık (belade) hâsıl olacağını, zihni/dimağî kuvvetin gayesi dışında fazla kullanılmasıyla zaafa uğrayacağını belirtmektedir. Ayrıca yapması gereken hareketlerini yerine getiremeyeceğini, kendi çapı dâhilinde ortaya koyacağı şeyleri zihnin izhar edemeyeceğini söylüyor ve şöyle bir iddia ileri sürüyor: "Hafıza kuvvetlendiği zaman müfekkire/düşünme gücü zayıflar." Tabii ki bu iddia münakaşa götürür. Zihnin fazla hareketli ve hızlı çalışmasının doğuracağı zararı gösteren Ahmed Dede, hiç çalışmayıp sükûn halinde kalan zihin için bazı ikazlarda bulunuyor. Zihin hareketsizliğe alışırsa oradan da, müellifimize göre ahmaklık ve budalalık doğar. Çünkü müfekkire, benin ortasında bir boşluktur; bu kuvvet, uzun zaman hareketsiz ve atıl kalırsa, o boş mahalli çok ağır bulanık bir buhar kaplar. Bir hareket yapılmak istendiğinde müfekkire bunda aciz kalır, eğer bu buhar çoğalır ve yoğunlaşırsa, müfekkire mecburî olarak bunu yapamaz. (v.185b) Eğer zihin acizlik içindeyken bir harekete zorlanırsa düşünmeyi terk etmek gibi bir zarara yol açar, bulanıklık ortaya çıkınca mütalaayı terk etmek gerekir. Zira böyle hallerde zihin fazla hata yapar. Bunun gibi akli hatıralar, muhtelif düşünceler, bir hisler ve vehimler kaplarsa yine benzer neticeler çıkar. Bunlara ilaveten açıklık, susuzluk

ve aşırı uykusuzluk, bölünme gibi haller, zihni karışıklığa sevk eder. Zihnin berraklaştığı, anlayışın arttığı zamanlarda mesela gecenin son üçte birinde mütalaada bulunmak zihni çok verimli kılar.

Baştan beri karşılaştığımız ve sık sık tekrar ettiğimiz bir hususa dikkat çekmek gerekiyor: Ahmed Dede, daima tahkikî ilimden yani mutlaka çeşitli delillere dayanan, tecrübeden faydalanan "filî ilim" taraftarıdır. Ama aklî delil istemeyen tarih, şiir ve nesir için talip, bunları zabtedecek, işittiği ve araştırdığı üzere onları ezberleyecek, sonra da bedii, beyan mecaz ve kinaye açısından mânâlandırarak. Eğer uğraştığı saha fıkıh usulü ise, bu saha çok geniş olduğundan onun her problemi için ayrı ayrı deliller arayacak ve bunda da çok titiz davranacak. Bu hususta "sırf akla dayanan" delillere de ihtiyaç olabilir, aynı zamanda nakilden ve semiyattan da olabilir, felsefî ilimler, kelimeler, akaid gibi ilimlerde olduğu gibi.

Bundan sonra talip zaruriyyatı ve müsellemaatı göz önünde bulundurarak kendisinden gelen kusurları izale etmeli ve yeni anlamlar, hükümler çıkarmak hususundaki istidadını geliştirmeli, mizacından veya hariçten gelen hatıralar, kuruntuların hücumunun yol açtığı zihin bulanıklığını gidermeli, mutalaayı da başka uygun bir vakte tehir etmelidir. Düşünürümüz burada bir başka hususa dikkati çekiyor: Zihnin saf ve temiz oluşu ve düşüncelerin toplanması, eylemin merkezi ve medarı/yörüngesidir. Ahmed Dede, zihnine güvenemeyen talibin maksadını kaybetmeksizin ibare ve lafızların nasıl sıhhatli olacağını, yeni anlamların o metinlerden nasıl çıkaracağını, bir konu başlığının nasıl açılacağını, lafız ve mana yönünden bunların nasıl edileceğini bilmesi gerektiğini söyler. Şayet bunlara gücü yetmezse öğrenmek istediği ilme ve makama düşünce bakımından en münasip ve en mühim olanları her mutalaasında seçmesi lâzım geldiğini bildirir. Müellif sık sık mutalaacının çalışacağı mahallin önemine de işaret eder. Çalışma mahallini seçerken maksadın gerçekleştirilmeye uygun ve faydalı olup olmayacağını nazara almalıdır. Ahmed Dede, sarf, nahiv meanî, beyan ,mantık gibi alet ilimlerinin tasdikî ilkeler ve esas ilimler için bir yöntem teşkil ettiğini hatırlatarak bunların bizatihi yönelilen bir maksat olamayacağını bildirir, kelimeler ve felsefenin çeşitli kısımları gibi delile dayanan hakiki ilimlerin öğrenilmesi hedeflenirse, delillerden çıkarılan bu tahkikî ilimlere yönelmesi gerekir.

Müellifimiz mütalacıya ve ya ilim peşinden koşan talibe çok mühim bir ihtarda bulunmaktadır: Tahkikî ilimlerde mücerret iddialara aldanmamalı, taklide yönelmemelidir. Çünkü "taklid ve teslimiyet, hedeflere ulaşmaktan mahrum bırakır." Yani müellifimize göre talip, taklitçi değil yaratıcı olmalı, o ibarenin ne maksatla konulduğunu bilerek "hür mânâ" peşinden koşmalıdır. Düşünürümüz, talibin zihnini duyguların, günlük olayların işgalinden

kurtarmalı, lafızları zihnine nakşetmeli, bunları kulaktan da alabilmeli; eğer bunu yapamazsa nakşedilen sözlerin tahliline sığınmalıdır.

Bu minval üzere devam eden risale, bir zeyl(ek) ile biter. Müellif zeyilde müzakerenin, münakaşanın ne demek olduğu ve bunlar arasındaki farkı bildirir, müzakerenin muhtelif akıllarla mütalaanın ise tek bir akılla yapıldığını bildirir. Ahmed Dede, bu çok mühim risalesini bir takım ahlakî tavsiyelerle bitirir.

III. DEĞERLENDİRME

Buraya kadar Ahmed bin Lütfullah el-Mevlevî'nin bir kitabın nasıl okunması hakkındaki risalesinde ileri sürdüğü belli başlı fikirlerini belirtmeye çalıştık. Şimdi bunların bir değerlendirmesini yapalım:

Düşünürümüz, bir kitap nasıl okunur, nasıl anlaşılır, nasıl tamir edilir, nasıl yeniden yaratılır gibi sorulara cevap teşkil edecek şekilde geniş geniş açıklamıştır. Bir metni anlamak hangi alet bilgilerine ne derecede sahip olunması gerektiğini, hangi esas ilimlerin ne kadar bilinmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Bir metni iyi anlamak ve ondan yeni anlamlar çıkarmak yani yorumlamak için gereken şartları iyi tesbit etmiştir. Talibin yaptığı işten haz duyması, mütalaaya karşı kabiliyet, nasip ve heves, zekâ ve akıl sahibi olması gibi hususlar, anlamamanın psikolojik ve fizyolojik şartlarını teşkil eder. Bulunduğu mekânın gayesine uygun olması, mütalaanın dış maddî şartını meydana getirir. Zihnin yapısı, çalışma tarzı, öğrenmenin zihnin açık olduğu zaman dilimlerinde yapılmasını, zihni bölünmüşlükten kurtulmasını tavsiye etmesi, okumayı ve öğrenmeyi basamaklara ayırması, hem epistemolojik hem de öğrenme ve anlam psikolojinin esaslarına yabancı değildir. Ahmed Dede, sistemli düşünen ve böyle düşünülmesini isteyen bir filozoftur. Eserinde o, epistemoloji yapmıştır. Zihnin yapısını, gücünü, mahiyetini, iç ve dış çalışma şartlarını incelemiş ve ona göre hüküm vermiştir.

Ahmed Dede, mantığa ve mantıkî çıkarımlara ve delillere dayanan filî b ilgiyi ve ilmi benimsemiş olan bir rasyonalisttir. Ama o, aynı zamanda bir anlama ve öğrenme ontolojisi yapmıştır. Hermenötikçilerin metni anlamak ve yorumlamak, onu hayata geçirmek hususunda ileri sürdükleri esaslara müellifimizin yabancı olduğu söylenemez Kanunî Sultan Süleyman döneminde yaşamış olan bu mütefekkir ve filozof mutalaayı ayrı ve yeni bir ilim olarak kurmak istemekle devrinde yeni bir ufuk açmıştır. Kendisini rahmetle selamlıyorum.